

УДК 821.161.2-3"18/19"І.Франко:001.82

ПРОЗА ІВАНА ФРАНКА: ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Микола ЛЕГКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Інститут франкознавства,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Зроблено спробу рухомої класифікації прозових творів Івана Франка за тематико-проблемним принципом, визначено низку циклів та субциклів у прозі письменника, зокрема історичний, про життя і діяльність представників різних верств і станів суспільства, виховання і становлення особистості та ін.

Ключові слова: класифікація, критерій, тематико-проблемний принцип, тематогенний субстрат, макротема, мікротема, інтегральна тема.

Класифікація прозових творів Івана Франка все ще залишається актуальним завданням франкознавства. Класифікувати художньо-мистецькі явища означає насамперед подолати низку проблем і труднощів. Групування величезного прозового масиву Івана Франка – поготів. Перша з них – проблема необхідності й наукової доцільності. Звичайно, така класифікація сама собою не самоціль, хоча певна наукова цінність у ній все ж є. Класифікувати прозові твори І. Франка – означає знайти в них гомогенні й співмірні аспекти, за тим чи тим критерієм розчленувати прозовий масив на менші, дрібніші групи (класи, цикли), щоб відтак синтезувати здобуті результати задля нових наукових пошуків.

Друга проблема полягає у виборі критерію класифікації. Їх, на наш погляд, є кілька: а) тематико-проблемний; б) генологічний; в) стильовий; г) наратологічний; г) структурний; д) номенологічний; е) імагологічний, є) топографічний. Перелік, очевидно, не вичерпний, хоча, з іншого боку, існує тут загроза максимального звуження поля “впливу” (дії) того чи того критерію. Спроби класифікації за тематичним (про нього нижче), стильовим [2], наратологічним [6], номенологічним [5] критеріями вже зроблено, хоча запропоновані результати вимагатимуть неодноразових верифікацій і коригувань.

Критеріальний аспект зумовлює появу іншої проблеми: співвіднесеності критеріїв, їхньої співдії. Бо ж очевидно, що, застосовуючи, наприклад, генологічний аспект, дослідник не обійдеться без оглядань на структуру твору, на тип композиції й архітектоники; номенологічний критерій класифікації *volens-nolens* співдіятиме з імагологічним; той зі стильовим і т. д. Іншими словами, дослідникові треба зорієнтуватися не лише в самому критеріїві класифікації, а й з кутом його охопності.

Класифікація Франкової прози з того чи того погляду може бути об’єктом окремих студій. У цій спробуємо погрупувати твори письменника за **тематико-проблемним** критерієм.

У франкознавстві неодноразово робили спроби класифікації прози І. Франка на-самперед за тематичним принципом. Зокрема, О. Білецький виділив у ній вісім груп: 1) “оповідання і повісті про недалеке минуле”; 2) “картини з життя сучасного авторові селянства”; 3) бориславський цикл; 4) “враження від тюрми, або “на дні””; 5) оповідання з життя дітей і підлітків; 6) “твори, що відображають боротьбу демократичної інтелігенції проти тих, хто гнобив народ”; 7) сатиричні твори; 8) “твори про соціальні ідеали Франка (“Захар Беркут”, “Рубач” та ін.)” [1, с. 420–447]. І. Денисюк дещо конкретизував цю класифікацію і додав до неї історичний, любовний та гуцульський цикли [3, с. 21–47, 95–106, 133].

Безперечно, така класифікація зручна, доречна й доцільна, адже якраз крізь призму тематики, яка у Франковій прозі відзначається різноманітністю, автор розглядав ті чи ті індивідуальні або соціальні проблеми. З іншого боку, обрана тема нерідко “диктувала” авторові проблематику твору. Тематику літературного явища неможливо розглядати відособлено від його проблематики; сам термін “тема” у перекладі з грецької мови означає “те, що покладено в основу”, “те, що лежить в основі”.

Тематогенними субстратами для виформовування теми можуть бути образ із певного середовища (бориславського, селянського, тюремного, інтелігенції, дворянського тощо), проблема (виховання і становлення особистості, тип стосунків з іншими персонажами, спрямованість на власний духовний світ і т. д.), пафос (іронічний, сатиричний і т. ін.) і інші чинники. “Тема, – читаємо в “Літературознавчому словнику-довіднику”, – коло подій, життєвих явищ, змальованих, представлених у творі в органічному зв’язку з проблемою, яка з них постає і потребує осмислення”. Вона іманентно пов’язана з конкретно-чуттєвим, образним мисленням, тяжіє до сюжету як розвитку подій, в яких беруть участь персонажі. “Таким чином, тема, сюжет, персонаж, проблема є різними гранями цілісного бачення людиною дійсності, пошуку прихованої сутності, сенсу буття”. Проблемно-тематична основа твору вимагає відповідної жанрової структури, конкретної композиції твору і, врешті, виступає одним із стилетвірних чинників. “Тема – інспіратор художнього мислення” [9, с. 678]. Способом розгортання теми є сюжет, сама ж тема впливає на формальні рівні твору – стиль, тип архітектоніки та композиції, жанр [7, с. 560].

Тематика зумовлюється певним жанром, може сама впливати на жанр твору; вона пов’язана із завданням письменника, інтересами реципієнта, світоглядом відповідної доби. “У тематиці вбачають насамперед субстанційну основу безмежно широкого об’єкта художнього освоєння, тому в літературному творі зображено онтологічну цілісність і водночас розмаїті її аспекти. Тематика містить онтологічні та антропологічні універсалії, а також локальні культурно-історичні рівні, розкриває феномени самоцінного індивідуального існування” [8, с. 473].

Окрім того, сучасна дослідниця вбачає у темі: “1) художню дійсність у її сутнісному аспекті, словесно зафіксований смисл наративу. В аспекті головної теми твору – смисл тексту як художньої єдності;

2) семантично наголошений елемент художньої структури, подія, ситуація, конфлікт, зображені, описані, оцінені відповідним наративом, ключові слова – те, що вони

означають” [13, с. 7]. Тема ретроспективна й може бути сформульована як смисловий підсумок “певного фабульно вираженого етапу повісткування або руху повісткування цілого твору” [13, с. 8], чи, по-іншому, вербально зафіксований сенс наративу [10, с. 85]. Нарешті, “тема – це певна установка, якій підпорядковані всі елементи твору, певна інтенція, що реалізується в тексті” [4, с. 150]. Іншими словами, тема як фундамент художнього твору – це все те, що стало предметом авторського інтересу, осмислення і оцінки [12, с. 41]. Загально беручи, тема об’єднує три первні, що їх може розкривати через моделювання світу художнього твору: онтологічні й антропологічні універсалії; локальні (нераз цілком масштабні) культурно-історичні явища; феномени індивідуального життя в їхній самоцінності [12, с. 41–42].

Звичайно, будь-яке групування не обходиться без певної схематизації, без деякого спрощення. Тим більше годі уникнути цього при проблемно-тематичній класифікації *усього* величезного масиву Франкової прози, яка містить чимало політематичних та багатопроблемних творів. До таких, наприклад, зараховуємо майже всі романи й повісті письменника та деякі його оповідання і повістки (наприклад, “Гриць і панич”). До кількох циклів чи субциклів потрапляє повість “Великий шум”, оскільки в ній розроблено одразу кілька мікротем (інтегральних тем) – доміантних, наскрізних, яким підпорядковано інші, дрібніші теми, або ж мікротеми. З огляду на це повість зараховуємо одночасно до селянського й шляхетського підциклів, а також до групи з інтегральною темою відношень “особистість–соціум”. Макротемою оповідання “Панщизняний хліб” є селянська, якій підпорядковано кілька мікротем: панщини та необхідності її скасування, становища людини в панщизняному суспільстві, стосунків між представниками різних суспільних груп.

У процесі класифікування прозових творів І. Франка варто також враховувати авторські принципи селекції й об’єднання творів у збірки. Наприклад, збірки “Борислав. Картини з життя підгірського народу” (1877), “Полуйка і інші бориславські оповідання” (1899) дають усі підстави говорити про бориславський цикл його прози; “Малий Мирон і інші оповідання” (1903), в яку об’єднано твори з життя дитини, одразу наштовхує на думку про виокремлення циклу з виховання і становлення особистості. З іншого боку, до жодної Франкової збірки не потрапляли оповідання-притчі “Хмельницький і ворожити”, “Терен у нозі” та “Як Юра Шикманюк брів Черемош”, що теж, очевидно, не є випадковим і вже само собою змушує шукати в них спільний знаменник.

Отож, виокремлюємо низку прозових циклів¹ у творчості І. Франка:

I. Історичний: “Як старого дуба не нагнеш, так старого чоловіка не навчиш” (1873), “Захар Беркут” (1883), “Герой поневоли” (польською 1889, українською 1904), “Гриць і панич” (1898). Кожен зі згаданих творів написано на історичну тематику.

II. Твори з життя і діяльності представників різних верств і станів суспільства. Концепт “збирати матеріали, ескізи та оповідання для змалювання нашої суспільності в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях” [11, т. 33, с. 400] І. Франко успішно втілює на практиці, вивівши

¹ Мається на увазі читацький цикл, який об’єднує в художньо-естетичну цілість групу творів, близьких за тематико-проблемним змістом.

широку панораму галицького суспільства на різних зрізах, що дає змогу об'єднати його твори в такі субцикли:

1. Бориславський, об'єднаний топосом Борислава, семантика якого не обмежується місцем дії, а набуває символічного сенсу: цикл “Борислав” (“Ріпник”, “На роботі”, “Навернений грішник”, 1877), “*Voа constrictor*” (1878), “Борислав сміється” (1881–1882), “Яць Зелепуга” (1887), “Задля празника” (польською 1891, українською 1911), цикл “Полуйка” і інші бориславські оповідання” (“Полуйка”, “Ріпник” [2-га редакція], “Ві-вчар”, 1899), “*Voа constrictor*” (2-га редакція, 1907).

2. “Професійний”, злютований інтенцією І. Франка зобразити персонажів різних професій та занять з драматичними чи й трагічними перипетіями їхнього життя: “Ву-гляр” (написано 1876), “Муляр” (польською 1880, українською 1890), “Слимак” (1881), “Сам собі винен” (1883), “Хлопська комісія” (1884), “Домашній промисл” (польською 1887, українською 1888), “Маніпулянтка” (польською 1888, українською 1890), “Поки рушить поїзд” (1898). Дещо осторонь – белетризований нарис “Щука” з циклу “В пленері. Вірші і проза Івана Франка” (1899), якого все ж зараховуємо до цієї групи завдяки постаті рибалки Сарабрина.

3. Селянський. У творах “Іван Зубильник” (1873), “Лесишина челядь” (1876), “Два приятелі” (1876), “Гутак” (кінець 70-х років), “Злісний Сидір” (1878 або 1879), “Добрий заробок” (1881), “Історія моєї січкарни” (1883), “Ліси і пасовиська” (1883), “Рябина” (1886), “Історія кожуха” (1892), “Панщизняний хліб” (1896), “Великий шум” (1907) діють персонажі з селянського середовища.

4. Тюремний: “Івась Новітний” (кінець 70 – початок 80-х років), “На дні” (1880), “Із записок мученика” (1883), “Панталаха” (польською 1888, українською 1902), “До світла!” (1890), “В тюремнім шпиталі” (1902). Місце дії – в’язниця, персонажі – ув’язнені. Тюремна тема (точніше, мотив) присутній і в романі “Лель і Полель” (1888).

5. Інтелігентський утворюють оповідання “Місія” (1887), “Чума” (польською 1887, українською 1889), “Тріумф” (незавершене, у 3-х редакціях, 1886, 1898, 1908), “*Odi profanum vulgus*” (1899), фейлетон “Наша публіка” (1888), романи “Лель і Полель” та “Перехресні стежки” (1900). У кожному з них головний персонаж – священик, письменник, журналіст, адвокат – “вийнятий” із середовища інтелігенції.

6. Шляхетський, в якому з глибоким психологічним зондажем, іноді з гумором та іронією виведено представників дворянського стану, а саме у творах “На вершку” (написаний 1880), “Тригація” (кінець 1880-х років), “Довбанюк” (1886), “Не спитавши броду” (1886), “Теній” (1890), “Основи суспільності” (1894), “Великий шум”;

7. Група творів з інтегральною темою міжсоціальних та міжнаціональних стосунків, також відношень “особистість–соціум”: “Петрії і Добошуки” (1876), “*Voа constrictor*” (1878), “Цигани” (1882), “Борислав сміється”, “Захар Беркут”, “Не спитавши броду”, “Для домашнього огнища” (з провідною темою дому), “Основи суспільності”, “Лель і Полель”, “Перехресні стежки”, “Великий шум”, “Гриць і панич”, “Петрії і Довбушуки” (2-га редакція, 1913).

III. Виховання і становлення особистості: “Оловець” (1879), “Микитичів дуб” (1880), “Грицева шкільна наука” (1883), “*Schönschreiben*” (1884), “Пирого з черницями”

(1884), “Малий Мирон” (1885), “Гава” (1888), “Яндруси” (польською 1889, українською 1905), “На лоні природи” (1890), “Гава і Вовкун” (1890), “Борис Граб” (1890), “Гершко Гольдмахер” (1890), “Мій злочин” (1898), “У кузні” (1902), “У столярні” (1902), “Гірчичне зерно” (1903), “Отець-гуморист” (1903), “Будяки” (1905); “Під оборогом” (1905); дещо осторонь “Син Остапа” (1908), а також “Івась Новітний”, “Лель і Полель”, “Не спитавши броду”. Чисельна група різножанрових творів подає більш чи менш тривалий процес домашнього та шкільного виховання дитини, підлітка, юнака здебільшого з українського, рідше – з єврейського та польського середовищ.

IV. Любовний цикл, пройнятий наскрізною темою кохання, яка нерідко поєднується з іншими темами: “Із записок недужого” (початок 1880-х років), “Вільгельм Телль” (1884), “Між добрими людьми”, “Різуни” (1903), “Батьківщина” (1904), “Сойчине крило” (1905), “Дрида” (1905), “Неначе сон” (1908); “Лель і Полель”, “Не спитавши броду”, “Перехресні стежки”.

V. Авторефлексійний, в який об’єднано твори, що особливо яскраво випрозорюють складні й драматичні дилеми внутрішнього світу автора: “Моя стріча з Олексою” (1878), “Поєдинок” (1883), “Рубач” (польською 1886, українською 1900), “Хома з серцем і Хома без серця” (1904).

VI. “Казковий” цикл творів так чи інакше співвідноситься з жанром казки з її химерним художнім світом, персонажами, наративом, авторською інтенцією. До нього зараховуємо: “Мавка” (1883), “Як пан собі біди шукав” (польською 1887, українською 1896), “Як Русин товкся по тім світі” (польською 1887, українською 1891), “Казка про Добробит” (1890), “Свиня” (1890), “Як то Згода дім будувала” (1890), “Без праці” (1891), “Ріпка” (1891), цикл “Коли ще звірі говорили” (1896–1899, 1900);

VII. Філософсько-притчевий цикл, якому притаманні звернення до глобальних філософських, історіософських, теософських проблем, параболізація художнього світу, пошук особистістю глибинного сенсу буття. До нього увійшли “Туцувський король” (1898?), “Староруські оповідання” (1900), “Хмельницький і ворожбит” (1901), “Терен у нозі” (німецькою 1904, українською 1906), “Будяки”, “Як Юра Шикманюк брів Черемош” (1906).

VIII. Сатиричний: цикл “Рутенці” (польською 1878, українською 1913), “Сморгонська академія” (написаний 1878), “Свинська конституція” (1896), “Чиста раса” (1896), “Звірячий бюджет” (1897), “Опозиція” (1897), “Острий-преострий староста” (німецькою 1897, українською 1900), “Доктор Бессервіссер” (1898), “Історія одної конфіскати” (німецькою 1899, українською 1900), “Із галицької “Книги битія”” (1901). Твори об’єднані сатирично-викривальним пафосом, спрямованим на певний типаж або на вади суспільного устрою.

Очевидно, що запропонована класифікація не є остаточно вивершеною й досконалою і потребуватиме певних уточнень і поправок. Однак вона в загальних рисах відбиває, як нам здається, тематико-проблемне багатство Франкової прозової спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький О. Художня проза І. Франка / О. Білецький // Білецький О. Зібрання праць : у 5 томах. – К., 1965. – Т. 2.
2. Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX століття / Роман Голод. – Івано-Франківськ, 2005.

3. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 томах, 4 книгах / Іван Денисюк. – Львів, 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження.
4. Жолковский А. К. К понятиям “тема” и “поэтический мир” / А. К. Жолковский, Ю. К. Щеглов // Ученые записки Тартуского гос. ун-та. – Тарту, 1975. – Вып. 365.
5. Легкий М. Поетика назви у прозі Івана Франка / Микола Легкий // Тези доп. шістнадцятої щорічної наук. франківської конф., присв. 145-річчю від дня народження Івана Франка [17–19 жовтня 2001 р.]. – Львів, 2002.
6. Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Микола Легкий. – Львів, 1999.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001.
8. Літературознавча енциклопедія : у 2 томах. – К., 2007. – Т. 2.
9. Літературознавчий словник-довідник. – К., 1997.
10. Силантьев І. Поетика мотива / І. В. Силантьев. – М., 2004.
11. Франко І. Збір. творів : у 50 т. / Іван Франко. – К : Наукова думка, 1976–1986.
12. Хализев В. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М., 1999.
13. Чамата Н. Теми і мотиви поезії Шевченка [Вступні уваги] / Ніна Чамата // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. – К., 2008.

*Стаття надійшла до редколегії 10.09.2011
Прийнята до друку 26.09.2011*

IVAN FRANKO'S PROSE: ISSUES OF CLASSIFICATION

Mykola LENKYU

*The Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of Franko Studies,
1, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article attempts at a movable classification of Ivan Franko's prose works according to the subject-and-problem principle, defines a number of cycles and sub-cycles in the writer's prose, particularly historical, works on the life and activities of those representing various sections of the population, walks of life, education and formation of the personality.

Key words: classification, criterion, subject-and-problem principle, genetically-thematic substratum, macrotheme, microtheme, integral theme.

ПРОЗА ИВАНА ФРАНКО: ПРОБЛЕМЫ КЛАССИФИКАЦИИ

Николай ЛЕГКИЙ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
Институт франковедения,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

В статье сделана попытка подвижной классификации прозовых произведений Ивана Франко, определены циклы и субциклы в прозе писателя, а именно исторический, о жизни и деятельности представителей различных слоев и сословий общества, воспитания и развития личности и др.

Ключевые слова: классификация, критерий, тематически-проблемный принцип, тематогенный субстрат, макротема, микротема, интегральная тема.